

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ ЖУРНАЛІСТИКИ

На правах рукопису

МАЛИШ Мирослава Михайлівна

КНИГОВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
БОРИСА ГРІНЧЕНКА

10.01.10 - журналістика

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1994

АВ 31.398

00046797 (X)

Дисертація є рукопис

Роботу виконано на кафедрі видавничої справи і редагування Київського політехнічного інституту, рекомендовано до захисту кафедрами історії літератури і журналістики Київського університету ім.Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
ІВАНЧЕНКО Р.Г.

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
ФЕДЧЕНКО П.М.
кандидат філологічних наук, професор
ЯРЕМЕНКО В.В.

Провідна організація - Львівський державний університет
ім.Івана Франка

Захист відбудеться "27" грудня 1994 р. о 11 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д 01.С 08 при Київському
університеті ім. Тараса Шевченка за адресою:
252119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут журналістики

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського
університету ім.Тараса Шевченка

Автореферат розіслано "25" листопада 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
доктор історичних наук,
професор

Ваврюк

ВАРТАНОВ Г.І.

На сучасному етапі становлення української державності зростає науковий і громадський інтерес до вітчизняної історії та культури. Особливого значення набуває осмислення творчої спадщини видатних діячів національного культурного відродження. Це важливо не лише в загальнокультурному плані, а й у практичному – адже їх досвід цінний для сьогодення.

Мабуть, зацікавлені сучасники ще довго відкриватимуть нове у різнобічній творчості однієї з найяскравіших, неординарних постатей другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910). Важливим напрямом його праці є книговидавнича діяльність. Вона пов'язана насамперед з підготовкою письменником масових популярних видань, покликаних сприяти самоосвіті народу*. Ця галузь творчості Б.Грінченка малодосліджена, а проте митець віддав просвітельсько-популяризаторській справі багато часу та праці, внутрішньої енергії, зробив вагомий внесок у розвиток тогочасного українського книгодання. Підготовлені ним книжки є цінними зразками популярної літератури й нині.

Значення, якого Б.Грінченко надавав справі видання масових книжок, характеризує його як учасника просвітительського руху, громадського діяча. Погляди письменника на тогочасні суспільно-культурні процеси, народну просвіту важливі для розуміння його

---

* У дисертації використовується також вираз "книжки для народу", що утвердився у термінологічному вжитку. Мався на увазі видання для малоосвіченої читацької аудиторії, що охоплювала здебільшого селян, почасти робітничий клас та міщан. Деякі дослідники зараховували до неї і певні категорії читачів з привілейованих верств. Б.Грінченко розумів під народними читачами у першу чергу сільське і міське робітниче населення (див.: [Грінченко] Б. Земские книжные склады. – Чернигов, 1895. – С.85.).

ідейних позицій. Бачення Б.Грінченком проблем розвитку популярного письменства визначає в певному плані роль видатного діяча України у літературному процесі другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Грінченкові роздуми про рівень масових видань вплинули на бачення митцем орієнтирів письменника у художній творчості.

Значущість і актуальність питання книговидавничої діяльності Б.Грінченка, важливість кола дотичних проблем зумовили потребу написання дисертації.

Обрана тема досі не стала об'єктом окремого, спеціального наукового дослідження.

Перші спроби узагальнити результати роботи Б.Грінченка по підготовці і виданню популярних книжок були здійснені по його смерті. Приділяли увагу цій проблемі М.Плевако та І.Брик, присвятили їй окремі роботи М.Кордуба і Д.Пісочинець*. Праці згаданих авторів мають оглядовий характер.

У публікаціях радянського періоду книговидавнича діяльність Б.Грінченка висвітлюється побіжно, іноді їй даються оцінки, пов'язані з тим чи іншим баченням ідейних позицій письменника**. Аналітичний підхід до питання виявив А.погрібний. Дослідник вказав цілі і характер видавничо-популяризаторської діяльно-

* Див.: Життя та праця Бориса Грінченка / Написав М.Плевако. – Харків, 1911. – С.39–45; На народній роботі: Борис Грінченко. Праця і заслуги / Написав др.Іван Брик. – Львів.: Просвіта, 1910. – С.27–30; Кордуба М. Народно-просвітна діяльність Грінченка // На могилу Бориса Грінченка. – Чернівці, 1910. – С.21–26; Пісочинець Д. Видання Грінченком народних книг у Чернігові // Над могилою Бориса Грінченка / Упоряд.С.Єфремов. – К.: Вік, 1910. – С. 53–64.

** Див., наприклад: Смілянський Л. Борис Грінченко: критично-біографічний нарис / За ред.Я.Савченка. – Х.,К.: Держ.вид-во України, 1930. – С.13.

сті Б.Грінченка, простежив еволюцію його поглядів на призначення і рівень літератури для народу, довів вразливість підходів вульгаризаторів позиції Б.Грінченка з цих питань*.

Об'єктом дисертаційного дослідження стали особливості діяльності Б.Грінченка у галузі книговидання для народу в теоретичному і практичному аспектах. За мету ставилось здійснення комплексного аналізу цього напрямку праці Б.Грінченка.

Виходячи з мети, поставлено такі завдання дослідження:

1. З'ясувати ставлення Б.Грінченка до деяких тогочасних суспільно-культурних процесів, розглянути фактори, що зумовили потребу підготовки популярних видань.

2. Розкрити взаємозв'язок теоретичних розробок і практичної діяльності письменника у галузі книговидання для народу.

3. Вивчити засоби популяризації матеріалу у творах письменника, способи стимулювання інтересу до предмета зображення, впливу на розум, почуття читачів.

4. Дослідити принципи і способи підготовки Б.Грінченком-редактором творів для народу, вивчити особливості редакторської манери Б.Грінченка.

5. Визначити економічні й організаційні засади видавничої роботи Б.Грінченка.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є фундаментальні наукові уявлення про видавничо-популяризаторську діяльність як особливу систему виробництва і поширення нових знань, вклячену в сферу національної культури. Концептуальні засади дисертації базуються на основних положеннях теорії і практики редагування, теорії популяризації. У роботі використовувались

* Див.: Погрібний А.Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця ХІХ - початку ХХ ст. - К.: Либідь, 1990. - 172-186; Погрібний А.Г. Борис Грінченко: нарис життя і творчості. - К.: Дніпро, 1988. - С.80-86.

наукові методи досліджень, зокрема логічний, історичний, аналітичний, індуктивно-дедуктивний.

Матеріалом дослідження стали популярні твори Б.Грінченка і підготовлені ним видання, розвідки з питань книговидання для народу, відредаговані рукописи, документи, що стосуються економічного аспекту діяльності чернігівського видавництва.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз діяльності Б.Грінченка у галузі книговидання для народу. Практична робота письменника і видавця по підготовці літератури розглядається як відображення розробленої ним цілісної концепції просвіти малоосвіченого читача через книгу. Визначається місце Грінченкових видань серед популярної літератури другої половини ХІХ - початку ХХ століття.

Практичне значення дисертаційного дослідження ґрунтується на тому, що його положення і висновки можуть використовуватись у навчальному процесі і видавничій роботі.

Для практики вузівської підготовки фахівців будуть корисними результати узагальнення видавничого досвіду Б.Грінченка, нові відомості з історії української книги.

Грінченкова ідея системності просвіти за допомогою книги може бути використана при формуванні тематики і визначенні послідовності випуску книг науково-популярних бібліотек.

Фахівці у галузі теорії і практики популяризації можуть скористатися інформацією про особливості Грінченкових творів для народу. Авторам, редакторам науково-популярної літератури можуть прислухатися й прийоми популяризації матеріалу, що їх застосовував Б.Грінченко.

Матеріали дисертації будуть корисними для грінченкознавців, дослідників періоду, що розглядається.

Окремі положення роботи можуть використовуватись психологами і педагогами, зокрема інформація про особливості впливу популярної книги на читачів.

Матеріал дисертації апробований теоретично і на практиці. Теоретичні положення були викладені на ряді конференцій, зокрема "Журналистика в 1993 году" (МДУ, 4 лютого 1994 р.), "Педагогічна культура України і творчість Б.Грінченка" (Київський між-регіональний інститут удосконалення вчителів, 25 листопада 1993 р.). Практичні матеріали розвідки було покладено в основу курсу "Редагування популярних видань", що був прочитаний у 1993-1994 р. на поліграфічному факультеті КПІ (редакторська спеціальність) і узагальнені в науково-методичному виданні "Борис Грінченко - видавець книг для народу" (К.: КПІ, 1994 р.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі визначається міра розробленості проблеми, мета, завдання дослідження, його теоретико-методологічна база і основний матеріал. Обґрунтовуються актуальність і наукова новизна дисертаційної роботи, практичне значення, формулюються положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Становище української книги для народу в Російській імперії у другій половині XIX - на початку XX ст." розглядаються фактори, що впливали на стан українського книговидавництва. Питання висвітлюється на матеріалах Грінченкового листа до урядових структур, що засвідчує бачення видатним діячем України окремих сучасних йому суспільно-культурних процесів*.

Вказується, що головним фактором, який зумовлював становище української книги, була національна і культурна політика царського уряду. Заборонявся випуск мало не всіх видів українських

---

* Див.: Клопотання невстановленої особи до Міністра внутрішніх справ про дозвіл друкувати твори на українській мові. [Чернетка.] Б.р. - ЦДАМЛМ України, ф. 15, оп.1, спр. 58, арк. 1-10.

видань, і це відбилося на розвитку книговидавництва для народу. Було неможливо випускати науково-популярні книжки більшості тематичних напрямів, перекладну літературу, тематика художніх творів обмежувалась. Виданих у Галичині й на Буковині українських книжок на підросійській Україні було мало, вони не завжди добре сприймалися через мовні та правописні особливості. Отже, читачі з народу були фактично позбавлені чи не єдиного джерела самоосвіти - просвітительської літератури.

У розділі дається оцінка рівня українського популярного книговидавництва до початку діяльності Б.Грінченка. Розглянуто книжки, які вийшли у 60-х - на початку 90-х років XIX ст. (зокрема видання П.Куліша, С.Кульженка). У періоди відносних послаблень цензурних переслідувань випускалась українська класична література, виходили й науково-популярні твори (Ф.Вовка, І.Левицького, К.Гамалії). У ті роки доволі поширеними були лубочні українські книжки у стилі "народного гумору", які випускалися, зокрема, московськими видавцями. Відзначається, що, незважаючи на повсякчасні спроби української інтелігенції дати народові рідномовну просвітительську літературу, її випуск був спорадичний, залежний від конкретних підцензурних умов, видання, що існували, не складали тематичної системи.

Засилля жваво розповсюджуваних на підросійській Україні російських книжок, особливо лубочних, Б.Грінченко розцінював як фактор, що гальмував просвіту українського народу*. З метою аналізу цього фактору у дисертації вивчаються особливості російського популярного книговидавництва, приділяється увага Грінченковим оцінкам процесів, пов'язаних з його становленням. Розгляд цих особливостей дозволив простежити загальні тенденції розвитку кни-

---

* Див.: Чайченко В.(Грінченко Б.) Популярні книжки // Зоря.- 1891. - Ч.1. - С.15-16.

говидання для народу в Російській імперії (адже російські видавці мали сприятливіші умови) і визначити внесок Б.Грінченка у популярне книговидання.

Російські видання, досить різноманітні за своїм характером і традиціями формування, в загальному вигляді репрезентували дві групи – лубочні книжки "комерсантів" з книговидання і опозиційну їм просвітительську літературу, яку постійно випускала інтелігенція. Значно більше було лубочних книжок, адже їх видавці були краще забезпечені засобами виробництва і розповсюдження, знали запити читачів, добре орієнтувались у ринковій кон'юктурі. Щодо інтелігентських видань, то їх тематика часто була непродуманою, не відповідала читацьким потребам, спостерігалась схильність до дидактичного викладу. Проте було створено й цінні зразки просвітительської літератури, що сприяли підвищенню культурного рівня і освіченості народу. Досвід підготовки таких книжок дали, зокрема, деякі російські товариства грамотності, О.Погоський, В.Маракуєв, видавці фірми "Посредник" (на останню згодом де в чому орієнтувався Б.Грінченко).

Загалом у Російській імперії масові популярні видання інтелігенції випускались розрізнено, не координувались за тематикою, справа їх розповсюдження була не налагоджена. На початок діяльності Б.Грінченка по підготовці популярної літератури так і не виникло видавництва, яке б своїми книгами всебічно розвивало читачів.

На підросійській Україні з огляду на заборону рідномовної освіти окремі представники інтелігенції робили спроби виховувати народ на кращих російських популярних виданнях, класичних художніх творах. Подібний досвід дав, зокрема, колектив харківських учителів під керівництвом Х.Д.Алчевської. Під час колективних читань практикувались різні методики вивчення інтересів аудиторії. На основі зібраного матеріалу було вироблено деякі критерії "народності" літератури. Висувались, зокрема, такі вимоги до творів, як простота мови, ясність і популярність викладу, по-

яснення явищ, доступних безпосередньому спостереженню. Доводилась потреба протиставити лубочним книжкам художню літературу високого рівня.

Якщо такі дослідження мали цінність для розвитку російсько-го книговидання, то їх результати не в усьому можна було застосувати до умов підросійської України. Читацькій аудиторії, з якою працювали педагоги, практично не пропонувались українські твори, ігнорувались наслідки впливу чужомовної книги. На шкідливість підміни рідномовної книги російською вказували передові діячі національного відродження, зокрема Б.Грінченко*. Адже це, поряд з іншими заходами, спрямованими на обрусіння України, призводило до падіння авторитету рідного слова, гальмувало культурний розвиток народу.

Конкретний розвиток ситуації в Росії у галузі популярного книговидання, усвідомлення Б.Грінченком потреби підготовки національної книги зумовили початок видавничої діяльності просвітителя. Її особливості розглядаються у другому розділі дисертації "Теоретичні розробки і практична діяльність Б.Грінченка у галузі книговидання для народу".

Підкреслюється, що характер видавничої праці Б.Грінченка ви-значався ставленням письменника до читача з народу. Це ставлення базувалось на визнанні цілковитої інтелектуальної рівності просто-го читача й читача-інтелігента. Просвітитель чітко розрізняв те, що стосувалось здібностей, можливостей читачів з народу (і в цьому вважав їх рівними з представниками інтелігенції) й те, що було пов'язане з їх конкретним ступенем розвитку. Б.Грінченко виступав проти ігнорування наслідків політичного і культурного гноблення України і підкреслював важливість широ-кої народної освіти, вважачи її справою національного відрод-

---

* Див.: Вартовий П. (Грінченко Б.) Листи з України над-дніпрянської. - 2-ге вид. - К., 1917. - С.9.

ження, передумовою державної самостійності*. Просвітитель прагнув допомогти представникам народних мас стати рівними з інтелігенцією за освіченістю. Найважливішим заходом у досягненні цього Б.Грінченко вважав, поряд з рідномовним навчанням, книгу для народу. Письменник висловив оригінальні погляди щодо рівня популярної літератури, шляхів її утвердження в народному середовищі, особливостей підготовки.

Просвітитель відкидав ідеї про якусь "специфіку" народу, що начеб-то вимагала створення особливої літератури, доводив здатність простого читача розуміти кращі твори вітчизняного письменства, здобутки світової художньої культури і підтвердив це власними дослідженнями**.

Б.Грінченко, враховуючи конкретний рівень знань народу, виступив з ідеєю його поступової, поетапної просвіти за допомогою популярних видань. На першій стадії цього процесу висувалась вимога протиставити чужомовній літературі українську книгу, зробити її звичною для народу як джерело знань. Це завдання мала виконати спеціально підготовлена література - дешеві ілюстровані видання. На другій стадії передбачалось створити книгу, що мала б подальший освітній і естетичний вплив на аудиторію. Такі видання повинні були скласти цілісну бібліотеку, з якої читачі могли б дістати знання, достатні для наступного саморозвитку. Оскільки аудиторія не мала підготовки для отримання знань з наукової літератури, передбачалось створення популярних книжок з різних галузей науки і культури. Крім того, у бібліотеці мала бути художня література - як вітчизняна, оригінальна, так і перекладна***. На цьому етапі вже не виключалось розуміння читачами творів вищого гатунку. На думку Б.Грінченка, потрібно було лише супроводжувати ви-

* Див.: Грінченко Б. Перед широким світом. - К., 1907. - С.3.

** Див.: Там же. - С.3-256.

*** Див.: Популярні книжки. - Ч.1-6.

дання спеціальними передмовами, допускалась можливість спрощених перекладів зарубіжної класики. Тематика створених книг не повинна була обмежуватись. Б.Грінченко пропонував тогочасним літераторам писати твори, цікаві не лише інтелігенції, а й іншим верствам українського суспільства. Письменник вважав, що твори, цікаві для якнайширшого кола читачів, довго зберігатимуть актуальність, а зміст зумовить і відповідний виклад - мова цих праць буде ближчою до народної, яка майже не змінюється з часом. Тому такі книги довго не втрачали б свіжості, писав Б.Грінченко, наводячи як приклад грецькі класичні твори, автори яких орієнтувались на всі верстви суспільства*.

Отже, ці вимоги не вели до зниження рівня книги, а навпаки, передбачали його підвищення.

Практична діяльність Б.Грінченка по підготовці народних книжок ускладнювалась загальним тяжким станом українського книговидання. Тому вона здійснювалась у різних видавничих осередках Російської імперії і за межами країни. Найповнішу можливість випускати народну літературу Б.Грінченко дістав, відкривши видавництво у Чернігові. Просвітитель виступив як автор, упорядник, редактор. Була надзвичайно плідною праця Б.Грінченка над виданнями для народу в Санкт-Петербурзькому "Благотворительном обществе издания общепользных и дешевых книг", київському відділенні товариства "Просвіта". Очоливши у цьому відділенні видавничу комісію, Б.Грінченко прагнув розширювати тематику популярної літератури, висунув вимогу її безпартійності**.

Підготовлені видавцем книжки для народу розглядаються у розділі в цілому, без поділу за місцем випуску. Доводиться, що

* Див.: Перед широким світом. - С.249-251.

** Див.: Протокол перших загальних зборів Київського товариства "Просвіта". 25 черв. 1906 р. - ЦДАММ України, ф.15, оп.1, спр.14, арк.5-6 зв.

всі вони є практичною реалізацією Грінченкової концепції просвіти народу через популярну літературу. Це здійснюється шляхом зіставлення положень концепції з написаними просвітителем творами і підготовленими ним до видання працями інших авторів.

Концепцію просвіти народу через популярні видання Б.Грінченко виклав у працях "Популярні книжки" і "Про видавання народних книжок". Поряд з етапністю підготовки літератури вона передбачала системність тематики науково-популярної бібліотеки, сувору відповідність творів читацькій адресі. Б.Грінченко не тільки розробив систему необхідних для просвіти народу напрямів, а й вказав послідовність переходу від одного до іншого. Передбачався паралельний випуск різних видів видань (науково-популярних і художніх) з окремих тем, підкреслювалась потреба системної подачі матеріалу у кожному з творів*.

Книги, які готував Б.Грінченко, стали прикладом реалізації розроблених ним положень. Вийшли друком твори, що популяризували вітчизняну літературу й історію, знайомили з історією та політичним устроєм зарубіжних країн, найцікавішими винаходами. Побачили світ книги з фізики, географії та етнографії, деяких галузей промисловості, біології, медицини та гігієни**.

* Див.: Популярні книжки. - Ч.1-6; Грінченко Б. Про видавання народних книжок. Б.р. - ЦНБ ім. В.Вернадського НАН України. Відділ рукописів, ф.1, спр. 31556, с.1-24.

** Серед написаних Б.Грінченком творів - "Про грім та блискавку", "Про пустині", "Серед крижаного моря", "Про книги. Як їх вигадано друкувати", розвідки з історії українського письменства (оповідання про І.Котляревського, Г.Квітку-Основ'яненка, Є.Гребінку), серед виданих просвітителем книжок - "Як вигадано машиною їздити. Про Стефенсона", "Орлеанська дівчина Жанна д'Арк" М.Загірньої, "Від чого вмерла Мелася. Оповідання про обклад", "Помештна хвороба. Чуша на людях" Г.Коваленка.

Б.Грінченко видав для народного читання багато художньої літератури. Він друкував твори видатних вітчизняних майстрів слова, зокрема Є.Гребінки, Марка Вовчка, М.Коцюбинського, П.Куліша, А.Кримського, Ганни Барвінок, І.Франка, Ю.Федьковича, Я.Щоголева. Б.Грінченко сам написав низку художніх книжок для народу, перекладав зарубіжну класику.

Видавництво, засноване Б.Грінченком у Чернігові, є першим на підросійській Україні видавництвом популярної літератури. Випущені там книги зайняли почесне місце серед тодішніх видань для народу. Теоретичні розробки Б.Грінченка мали вплив на формування концепції української популярної книги, приклад його практичної роботи стимулював розвиток вітчизняного книговидання. Новостворені видавництва почали випускати літературу для народу. Тематичний план, що був покладений в основу каталогу просвітительської літератури, а також зразки Грінченкових видань стали орієнтирами для тих, хто готував популярні книжки.

Для розвитку видавничо-популяризаторської справи неабияку цінність мали приклади творчих підходів Б.Грінченка в авторській і редакторській праці. Ці підходи розглядаються у третьому розділі "Творчі аспекти підготовки популярних видань".

Аналіз авторських текстів Б.Грінченка показав, що письменник керувався принципом популярності (зрозумілості) викладу.

Це досягалось, зокрема, завдяки конкретності подачі матеріалу. Автор умів обрати тему розмови, знайти для її початку такий привід, щоб він був знайомий читачеві і водночас служив відправним пунктом для розгортання нової інформації.

Популяризатор прагнув полегшити сприймання читачеві, дати йому змогу уявити описувані об'єкти. З цією метою Б.Грінченко зображував невідомі аудиторії предмети, зіставляючи їх з добре знаними усіма. У такий спосіб автор знайомив читачів з якостями, місцезнаходженням, часовими і цифровими характеристиками об'єктів.

Пізнавальність Грінченкових популярних текстів підвищується завдяки вмілій подачі фактичного матеріалу. Надавалась перевага лише конче потрібній інформації, від другорядного популяризатор утримувався.

Часові характеристики, дати вводились у художній текст так, щоб оповідь не "розривалась". Поряд з цим Б.Грінченко дбав, щоб вони фіксувались у пам'яті читачів. Використовувались прийоми вплетення дат у канву тексту, введення їх як уточнень. При інтонуванні фактаж привертав увагу завдяки тому, що автор обирав відповідний порядок слів у реченні, застосовував вставні конструкції.

Б.Грінченко популяризував наукову інформацію, наводячи ілюстрації фактологічного характеру, включаючи у текст документальні матеріали. У текстах про винахідництво автор описував досліди - у такий спосіб він давав читачам змогу заглибитись у внутрішню сторону процесу відкриття, зрозуміти суттєві риси винаходу.

Інформативність і об'єктивність Грінченкових популярних творів підвищувало те, що автор прагнув показувати явища і процеси у їх багатогранності, висвітлював не одну, а кілька точок зору на певний предмет.

За допомогою цих прийомів письменник, не порушуючи зв'язності художньої оповіді, створював ніби її другий рівень - суто фактологічний. Причому пропонувалась не лише інформація з теми твору, а й дані, що підвищували загальну ерудицію читачів.

Грінченковим творам для народу властива послідовність викладу. Вони побудовані за детально продуманим планом, який обумовлювався специфікою матеріалу, що популяризувався. Залежно від матеріалу обирався тип організації тексту. Письменник приділяв велику увагу внутрішній логіці побудови тексту, зокрема застосовував механізми зв'язків, що надавали йому логічній стрункості, розробив оригінальні структурні моделі мікросхематів. Цим забезпечувалась інтелектуалізація викладу.

Цінною для практики популяризації є техніка переходів від одного до іншого сюжету. Застосовувались засоби, за допомогою яких досягалась плавність переходів, зберігалась цілісність думки: окремі аспекти теми висвітлювались за завчасно обумовленою схемою логічного руху, сказане у попередньому тексті використовувалось як привід для зміни напрямку розповіді. Важливу роль у досягненні плавності переходів відігравали заголовки структурних одиниць тексту.

Наводячи пояснення, художні і документальні ілюстрації, епізоди, що сприяли емоційній розрядці, Б.Грінченко досягав достатності розвитку думок. Письменник використовував подібний матеріал також для активізації читачького сприймання, як засіб переключення уваги. Функцію переключення виконували і художні епізоди, і уривки зі спеціальними поясненнями, визначеннями, цитовими характеристиками.

Кращому розумінню, засвоєнню окремих сюжетів та кожного з творів у цілому сприяли засоби підготовки до сприйняття матеріалу, підсумки після мікротем, а також те, що автор вказував перспективні напрями розвитку явищ чи процесів, про які йшлося, лишав простір для власних думок читача.

Грінченкові твори пошавлявє спосіб викладу.

Популяризатор розробив систему прийомів введення у текст термінів, номенклатурних назв, деяких загальноновживаних слів, що могли бути невідомі аудиторії, і використав низку засобів, які дозволяли ознайомити читача з їх значенням. У дисертації розглядаються 23 таких прийоми з арсеналу популяризатора.

Щоб зробити інформацію доступнішою, посилити увагу до описуваного, Б.Грінченко нетрадиційно застосовував мовно-стильові засоби.

Використовуючи усно-розмовну лексику, фразеологізм Б.Грінченко допомагав читачеві заглибитись в описуване, сприймати інформацію мов би зсередини. Емоційність тексту була важливою для

Б.Грінченка. Виклад у його творах виразно оцінний, широко використовується емоційно-експресивна лексика.

У популярних творах Б.Грінченка багато засобів, що посилять виразність, зокрема тропів. Вони часто виконують функцію ілюстрування, і навіть подачі наукової інформації.

Широко використовувалась катехізісна форма подачі матеріалу. Запитання і відповіді допомагали популяризатору привертнути увагу читача до того чи іншого пункту оповіді, робили його ніби учасником подій, підводили до правильної думки.

Майстерно поєднуючи елементи різних стилів, Б.Грінченко досягав потужного інформаційного і емоційного ефекту, утверджував в українському письменстві науково-популярний стиль.

Працюючи над популярними творами інших авторів, Б.Грінченко засвідчив свою редакторську майстерність. Його виправлення були спрямовані на підвищення інформативності і логічності творів, удосконалення композиції, мови, стилю. Редактор домагався ясності і зрозумілості викладу, невимовності сприймання тексту.

Роботу Б.Грінченка над фактичним матеріалом визначали такі вимоги, як достатність, достовірність, відповідність читацькій аудиторії. Б.Грінченко стежив, щоб усі фактичні дані безпосередньо стосувались проблеми, що висвітлювалась, достатньо розкривали її різні сторони, а також мали між собою логічний зв'язок. Читач з народу мав побачити не просто сукупність фактів, а системно поданий матеріал, на основі якого можна було приходити до висновків.

Редактор вважав фактичною будь-яку інформацію, що тою чи іншою мірою відображала дійсність. Він стежив за точністю інформації, подавав факти у такій формі, аби не вводив читача в оману. У рукописах робилось багато уточнень фактичного матеріалу, конкретизуваних доповнень до авторського тексту. Б.Грінченко приділяв особливу увагу оцінці авторської інтерпретації фактів.

Ефективному опрацюванню фактичного матеріалу сприяли вивчення письменником літератури з тем рукописів, врахування психології читацького сприймання, аналітичні дії, що дозволяли оцінювати логічність, виправданість послідовності і форми введення фактів у текст, а також письменницька і редакторська майстерність, що давала змогу при мінімальності виправлень забезпечувати якнайвищу інформативність і зрозумілість.

Редактор багато працював над логічними якостями твору. Він стежив за чіткістю, прозорістю зв'язків, узгодженістю положень, контролював достатність логічних ланок для адекватного розуміння авторської думки. Мінімальні виправлення дозволяли Б.Грінченку відновити втрачені чи не досить чітко виражені логічні зв'язки, усунути ознаки зв'язків, існування яких не передбачалось автором. Важливим прийомом опрацювання тексту була обумовлена змістом зміна "радіусу дії" логічного зв'язку.

Б.Грінченко особливо ретельно контролював логіку рукопису на рівні більших, ніж надфразна єдність, часто графічно означених текстових одиниць і твору в цілому. Приділялась велика увага рубрикації. Популяризатор робив у ній зміни з огляду на читацьку адресу твору, з метою привернути увагу до окремих аспектів розповіді, сприяти кращому загальному засвоєнню матеріалу.

Під час редагування художньої літератури для народу Б.Грінченко контролював логічність рукопису, зіставляючи події творів з логікою життя, оцінював дотримання автором художньої правдивості.

Виправленнями, що усували вади логіки, редактор часто водночас збагачував твір новими смисловими відтінками, досягав більшої впливовості.

Робота Б.Грінченка над мовою і стилем редагованих рукописів відзначається рядом особливостей. Виправлення здійснювались з урахуванням своєрідності авторської манери.

Розглядаючи мову і виклад як матеріальне вираження мислення і цілей автора, Б.Грінченко працював над точністю пере-

дачі тієї чи іншої думки, зіставляв, наскільки написане адекватне задуманому, оцінював зрозумілість висловів. Такий аналіз обумовлював виправлення, що забезпечували цілковиту ясність викладу. Для досягнення точності викладу контролювались слововживання і вживання термінів, порядок слів.

Прагнучи звільнити мову популярних творів від будь-якого іноземного впливу, Б.Грінченко надавав перевагу рідномовній лексиці, багато працював над фразеологією, контролював дотримання авторами правил української граматики.

Дбаючи про зрозумілість авторських образів, видавець, у разі потреби, заміняв елементи образності інших культур на вітчизняні, допомагав авторам у добірї художніх засобів.

Майстерність стиліста дозволяла Б.Грінченку досягати простоти і лаконічності тексту. Редактор робив також виправлення, спрямовані на досягнення досконалості звучання твору, адже у ті часи найпоширенішою формою знайомства народу з літературою було читання вголос.

Автори одержували від видавця багато цінних рекомендацій, порад, а при потребі він навіть пропонував паралельні, редакторські варіанти окремих частин тексту.

Поряд з творчими аспектами праці Б.Грінченка у галузі книговидання для народу у дисертації розглядаються економічно-організаційні. Їм присвячено четвертий розділ "Економічні й організаційні основи видавничої діяльності".

Працюючи у чернігівському видавництві, Б.Грінченко виявив уміння і здатності непересічного організатора виробництва. Він ретельно продумав процес видання народної літератури на кошти українського просвітителя І.Череватенка. Аналіз власного видавничого досвіду дозволяв Б.Грінченку з року в рік знижувати витрати. Детально розраховувалась економічна ефективність видань, витрати на менш прибуткові книги компенсувались за рахунок надходжень з більш прибуткових.

Прогнозуючи попит, Б.Грінченко відповідно до нього за-тверджував тиражі, збував продукцію, намагавшись уникати залишків. Примірники книжок, що мали найвищий попит, додруковувались. Багаторічне вивчення видавцем читацьких інтересів, а також поточна орієнтація у ринковій кон'юнктурі дозволяли вдало здійснювати тематичне планування. Підвищений попит на нові видання Б.Грінченко умів використати для якнайшвидшого залучення в обіг коштів з реалізаціі.

З метою пришвидження обігу капіталу Б.Грінченко застосовував також систему прогресувчих знижок при оптовому продажу продукції. Видавець розширив географію продажу як для ознайомлення потенційних читачів з книгами, що реалізувалися, так і з метою рекламування інших видань. За умов високих цін на послуги книгарень Б.Грінченко продавав видання безпосередньо покупцям, співпрацював з приватними книгопродавцями, торговими посередниками на договірних засадах.

Видавець використовував внутрішні резерви для здешевлення виробництва, зокрема обирав "економічні" формати і шрифти (не зменшуючи зручності і естетичної цінності книг), мав прибутки від умілого розрахунку співвідношення звичайних, дешевших, варіантів книги і видань поліпшеної якості.

У чернігівському видавництві Б.Грінченко випускав науково-популярну, наукову і художню літературу також на власні і залучені кошти. Видавець уміло користувався кредитами (особлива потреба в них була на перших стадіях організації виробництва), ефективно працював в умовах поточного фінансування*.

* Див.: Видання Грінченка Бориса. Перша серія і друга. (Прибутки і трати 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903 рр.) – ЦНБ ім. В.Вернадського НАН України. Відділ рукописів, спр. 31849, арк. 1-26.

Після закриття чернігівського видавництва Б.Грінченко спрямував вивільнений з обігу капітал І.Череватенка, а також частину власного на служіння народопросвітній справі. Він розробив проект статуту фонду імені І.Череватенка і передав його до львівського відділення товариства "Просвіта". За цим проектом, відсотки з капіталу мали виплачуватися як премії за кращі науково-популярні книжки. Було вироблено умови, що забезпечували виплату премій за справді досконалі народні видання, гарантували об'єктивну оцінку рукописів, охорону авторського права.

Частину вилучених з обігу коштів Б.Грінченко передав у "Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг" на видання україномовних книг для народного читання. Ці кошти склали капітал імені І.Череватенка, за його обігом велась окрема звітність. У разі припинення товариством видання народної літератури Б.Грінченко залишав за собою право порядкування капіталом**.

У висновках стверджується, що Б.Грінченко зробив внесок у розвиток книговидавництва для народу в кількох планах.

За умов національного і культурного гноблення України, відсутності рідномовної освіти, цензурних переслідувань вітчизняної літератури письменник публічно обґрунтував значення популярної книги як одного з найважливіших джерел самоосвіти народу. Просвітитель виробив цінні положення про особливості популярної літератури, запропонував методи її підготовки.

* Див.: Видання коштом Череватенка [Івана]. Список надрукованих творів, статут на отримання премії Череватенка, листи і інші. - ЦНБ ім.В.Вернадського НАН України. Відділ рукописів, ф.1, спр.32280-32289.

** Див.: В правление Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг. Письмо 23 февр. 1902 г. из Чернигова в [Петербург]. - Там же, спр. 32418, арк.1-2.

Б.Грінченко вперше розробив цілісну концепцію просвіти народу через популярні видання і своєю практичною діяльністю показав шляхи реалізації її положень у конкретних умовах царської Росії. Грінченкові видання стали новаторським явищем: вони були першими на підросійській Україні системно виданими книжками для народу, мали просвітительське призначення з яскравим національним спрямуванням, відповідні цьому призначенню тематику і форму.

У своїх творах для народу письменник застосував засоби популяризації матеріалу, які могли наслідувати автори і редактори науково-популярних видань. Виступивши як редактор, Б.Грінченко виробив низку принципів опрацювання популярної літератури.

В умовах засилля на підросійській Україні лубочних книжок московських видавців, що здебільшого випускали низькопробне читиво у гонитві за прибутком, Б.Грінченко на практиці довів можливість економічної ефективності видання національної просвітительської літератури. Досвід діяльності чернігівського видавництва мав велику практичну цінність для українських видавництв, що відкрилися після початку праці Б.Грінченка.

Як підсумок дослідження вказується, що Б.Грінченко був одним із основоположників у справі українського популярного книговидання як з теоретичного, так і з практичного боку, підкреслюється цінність для сьогодення видавничого досвіду просвітителя.

Основні положення і висновки дисертації
викладені у таких публікаціях:

1. Малиш М.М. Борис Грінченко - видавець книг для народу. К.: КПІ, 1994. - 48 с.
2. Малиш М.М. К истокам выпуска популярной литературы (опыт издательства Б.Гринченко в Чернигове) // Журналистика в 1993 году. Тезисы науч.-практ.конф. - Ч.ІІІ.- М.: МГУ, 1994. - С.60-62.
3. Малиш М.М. "Більше працював, ніж жив" //Іменем закону. - 1993. - 10 груд. - С.12.
4. Малиш М.М. Освіта ріднош мовою - умова розвитку особистості (просвітительські заходи Б.Грінченка) // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доп.та мат-ли досліджень міжнар. наук.-практ. конф. - Ч.1, розділ 2. - К.-Луцьк, 1994. - С.271-273.
5. Малиш М.М. Книга ріднош мовою і загальна культура людини // Язык и культура. Третья междунар. конф. Тезисы докл. - Кн.3. - К., 1994. - С.42-43.

Malysh M.M. Book-publishing activities of Boris Grinchenko. The thesis is a manuscript submitted for a Candidate's degree (Philology). Speciality: 10.01.10 - journalism. The Taras Shevchenko Kiev University, Ukraine, Kiev (Kyiv), 1994.

The thesis presents an integrated analysis of insufficiently known side of B.Grinchenko's work. The interconnection of theoretical elaboration and practical activities of the prominent enlightener in the field of popular book-publishing as well as the creative, organizing and economic aspects of his work have been investigated. B.Grinchenko's contribution to the development of Ukraine's book-publishing is also analysed.

Малыш М.М. Книгоиздательская деятельность Бориса Гринченко. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.10 - журналистика (рукопись). Киевский университет им. Тараса Шевченко, Украина, Киев, 1994.

В диссертации осуществлен комплексный анализ малоизученной стороны деятельности Б.Гринченко. Исследуется взаимосвязь теоретических разработок и практической деятельности просветителя в области популярного книгоиздания, рассматриваются творческие и организационно-экономические аспекты его работы. Анализируется вклад Б.Гринченко в развитие украинского книгоиздания.

Ключові слова: видання, просвіта, популяризація, редагування.

M. Malysh

Зак.1112 Тир.80 КПП "Укграгрозилбыгстрой"

237549

AB 31.398